

**ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

УДК 340.12

**БОДНАРЧУК М.М.**

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС КОМПАРАТИВНОСТІ ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ  
Й ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті здійснено наукове дослідження філософсько-правового дискурсу компаративності принципів свободи й відповідальності в правоохоронній діяльності. З'ясовано, що поняття «свобода» й «відповідальність» лежать радше в площині філософсько-історичних передумов, аніж правових явищ, як сьогодні заведено вважати, оскільки процес становлення людини як розумної істоти, яка здатна ухвалювати самостійні виважені рішення на рівні свідомого, зародився в той час, коли люди не знали про право, а користувались повнотою свободи волі, не ставлячи її в рамки суспільно-правових уявлень і розуміння. Вважаємо, що саму свободу й відповідальність потрібно сприймати як природне благо, набуття, цінність, але в жодному разі не як щось часткове чи вторинне.

**Ключові слова:** *свобода, відповідальність, працівник правоохоронних органів, правоохоронна діяльність, суспільство, держава, філософія права.*

В статье проведено научное исследование философско-правового дискурса компаративности принципов свободы и ответственности в правоохранительной деятельности. Выяснено, что понятие «свобода» и «ответственность» лежат скорее в плоскости философско-исторических предпосылок, чем правовых явлений, как сегодня принято считать, поскольку процесс становления человека как разумного существа, которое способно принимать самостоятельные взвешенные решения на уровне сознательного, зародился в то время, когда люди не знали о праве, а пользовались полнотой свободы воли, не ставя ее в рамки общественно-правовых представлений и соображений. Считаем, что свободу и ответственность нужно воспринимать как естественное благо, приобретение, ценность, но ни в коем случае не как нечто частичное или вторичное.

**Ключевые слова:** *свобода, ответственность, работник правоохранительных органов, правоохранительная деятельность, общество, государство, философия права.*

In the article carried out the scientific study of the philosophical and legal discourse of comparison of the principles of freedom and responsibility in law enforcement. It was found that the concept of "freedom" and "responsibility" are likely in the plane of philosophical and historical background than the legal phenomena, as they are today accepted, because the process of human evolution as a rational creature, which is able to make their own informed decisions on the level of conscious, was born in that time when people did not know about the law and enjoy the fullness of the will of freedom, not putting it in the framework of social and legal concepts and considerations. We believe that freedom and responsibility must be regarded as a natural good, acquisition value, but in any case not as something partial or secondary.

**Key words:** *freedom, responsibility, law enforcement officials, law enforcement, society, state, philosophy of law.*

**Вступ.** У більшості країн світу правоохоронна діяльність характеризується наявністю різноманітних уповноважених державних органів, що здійснюють контроль за діяльністю всіх осіб, які проживають у державі, зокрема юридичних осіб (установ, організацій, спілок, підприємств). Тому, аби ефективність таких органів була на високому рівні, враховуючи свідоме розуміння своїх прав і обов'язків, дбайливе й добросовісне ставлення до всіх осіб, стосовно яких здійснюється вплив чи контроль, в основі діяльності має бути пріоритет людського життя й здоров'я як одна з найважливіших цінностей, які визначаються в громадянському й цивілізованому суспільстві. Відтак потрібно зауважити, що будь-який державний орган, зокрема правоохоронний, має керуватися законністю й право-

порядком, без яких захист прав, свобод й інтересів громадян не можливий. З метою охорони людини держава в особі державних органів накладає певні рамки, за якими природна свобода (свобода волі) не зможе відкритись у всій її сутності й показати свій істинний прояв. Звертаючись до питання відповідальності кожної окремої особи в суспільстві, потрібно наголосити, що її можна досягнути лише завдяки впливу зовнішніх чинників, які стимулюють кожного до виконання тих суспільно-правових і соціальних норм, що існують у цивілізованому суспільстві.

**Постановка завдання.** Мета наукової розвідки полягає в дослідженні філософсько-правового дискурсу компаративності принципів свободи й відповідальності в правоохоронній діяльності.

**Результати дослідження.** Компаративність свободи й відповідальності тією чи іншою мірою закладається в людині з моменту її народження й проходить довгий і непростий шлях свого становлення. У правоохоронній діяльності цей процес набуває свого розвитку в момент вибору, дотримання обов'язків, а також у момент соціального буття. Для того щоб більш докладно з'ясувати кожен із наведених пунктів, потрібно сказати, що в першому випадку (що стосується вибору) особа-правоохоронець ставить перед собою чітке завдання, в якому пояснює сама собі, як потрібно вчинити в конкретній ситуації, дотримуючись або ж ні моральних, правових чи інших устоїв. В іншому ж випадку при виконанні своїх прямих завдань правоохоронець дотримується чітких вказівок, правил, обов'язків, що тією чи іншою мірою формують у ньому моральну необхідність. Соціальне буття – це довгий процес, в якому закладаються різні прояви людської життєдіяльності, різноманітні чинники, які, у свою чергу, накладають відбиток на свідоме відображення дійсності.

В історичному контексті можемо простежити, що свобода виступала однією з найголовніших цінностей і зберігається такою дотепер. Розглядаючи свободу волі через погляди Канта, потрібно сказати, що, на його думку, суб'єктивізм у теоретичній сфері вразливий, наскільки тільки може бути вразлива метафізична теорія. Він цілком залежить від погляду «трансцендентального ідеалізму». Критика цієї позиції – справа теорії пізнання. Нам же зараз достатньо лише вказати, що досить однієї тільки обумовленості цією думкою для висновку, що суб'єктивізм має два значення [3, с. 163]. В етиці ж суб'єктивізм несе дещо інший відбиток. Тут у визначенні об'єкта суб'єктом сумніватися не доводиться. Отже, суб'єктивізм стоїть ближче до феномена, ніж в чисто теоретичній царині. Адже й для І. Канта в етиці лежав його найважливіший корінь. Йдеться про свободу волі. Необмежена ж воля очевидна лише в тому випадку, коли підставу свого визначення містить у собі.

Іншими словами, трансцендентальний суб'єктивізм аж ніяк не зводиться в етиці до свободи волі, заради якої він був введений. Саме через це для свободи волі реально була б необхідна не автономія волі, не встановлення принципу за допомогою волі, а саме її дистанціювання від принципу, її рухливість щодо нього, простір вибору за й проти. І тут очевидно, що ця умова дистанціювання дотримується саме тоді, коли принцип має інше походження, тобто коли він корениться не в суб'єкті, коли він не є його автономією, не є законодавчо самою волею [3, с. 164].

Отже, перший спірний пункт зводиться до несподіваного споглядання, що трансцендентальний суб'єктивізм не тільки не потрібен ідеї свободи волі, а й прямо таки стоїть у неї на шляху. Та обставина, що І. Кант зміг не помітити сумнівності цього зв'язку, пояснюється, однак, не фактичною непослідовністю, а радикальним понятійним зрушенням, яке він зробив у визначенні поняття «свобода».

Натепер одним із основних елементів потенційного вибору виступає автономія волі самого індивіда, а відтак і її незалежність від вольового спрямування іншими суб'єктами соціального спілкування. Природна сутність волі є іманентною відносно людської істоти й того живого органу, завдяки якому вона втілює загальну картину дійсної свободи. Як зазначав І. Ільїн, «автономія волі полягає у відсутності фізичного та психологічного примусу» [7, с. 58]. За Г. Гегелем, дія примусу полягає в тому, що «до існуючого буття індивіда торкається щось у ролі умови, відтак якщо в нього виникає бажання зберегти перше (статус-кво), то він змушений коритись і другому» [4, с. 37]. Отож, примус, встановлений зовні, обтяжує негативними наслідками стимулювання, тому, на наше переконання, потрібно відокремлювати пригнічення волі, що набуло розвитку завдяки природним, а також технічним наукам у діяльності дослідження людської психіки.

Що стосується примусу, то він лише створює додаткові мотиви суб'єкта поведінки, але, з іншого боку, дає йому вибір, відтак пригнічення волі в усій повноті ніwelює будь-яку здатність душі до свідомого вибору. Іншою ж умовою свободи вибору є можливість утворити мотив поведінки. На наше переконання, під мотивом варто розуміти внутрішнє спонукання до дій і усвідомлення потреб для їх задоволення. У такому разі вільне формування мотиву можливе лише на основі конкретних знань про саму потребу, її задоволення й наслідки власних дій.

Тож, аби визначити формальну свободу, потрібно, на нашу думку, виокремити такі чинники: автономія волі, яка означає всеосяжну й не обмежену нічим волю (ні примусом, ні пригніченням); наявність знань про потребу, від якої реалізується дія, засоби її задоволення, обмеження цих засобів, а також ті наслідки, що людина вчинила власноруч. Саме через це в розуміння формальної свободи варто вкладати такий зміст: це особливе поєднання характеристик людської волі, її свідомого й навколишнього середовища, при якому вільна від будь-якого примусу чи тиску воля може віддати перевагу одному із декількох об'єктивних варіантів поведінки.

Свобода вибору виступає абстрактною формулою, яку розглядаємо як тезу діалектичного розвитку реальної свободи. Як слушно зауважив щодо поняття свободи Ж.-Ж. Руссо, «діяти, керуючись лише власними бажаннями, є рабством» [12, с. 212]. Як пише М. Гартман, «свобода, що виявляється у прийнятті й несенні відповідальності, не є принципом, що стоїть за свідомістю, свободою «до свідомості», метафізичним тлом. Вона є в строгому сенсі свободою індивідуальної моральної свідомості». Тут, на думку автора, виконуються обидві основні вимоги (Канта й Лейбніца): автономія свідомості з одного боку й автономія індивіда – з іншого. Разом вони в точності дають те, що потрібно на другому, більш високому рівні проблеми, – свободу індивідуальної свідомої особистості відносно морального принципу, тобто свободу, вибір за або проти якої відкрито перед обличчям вимоги повинності. Це друга автономія поряд із автономією морального принципу – в сенсі другої антиномії волі, бо воля саме і є антиномією двох автономій [3, с. 625].

Потрібно зауважити, що непорушним критерієм істинної свободи виступатиме об'єктивність закону, який її обмежує. У такому випадку не можна назвати невільним того, хто підкоряється дії закону земного тяжіння. Тому, вважаємо, об'єктивним законом, що неупереджено й справедливо визнає свободу, можна назвати трансцендентний моральний закон. Тільки він, як зазначає І. Кант, «є насправді в усіх його проявах об'єктивним» [9, с. 185]. Тому в автора моральний закон за своєю суттю виступає в ролі кваліфікаційного закону, в основі призначення якого – оцінити певний акт волі з боку диxотомії «добра і зла». А відтак його об'єктивність можна сформулювати так: «Усе те, що суперечить основам морального закону, є злом, а тому все те, що із ним згідне, – це добро».

Так, І. Кант в основі морального закону визначає «форму індивідуальної причиновості, тобто свободи» [9, с. 185]. Зазначимо, що в порівнянні із законами природи, котрі визначають зв'язки причиновості в матеріальному світі, моральний закон закладає їхню основу на свідомому рівні. Вивіши категоричний імператив, філософ формулює так званий моральний закон з можливості максими вчинку досягнути форми закону природи. У цьому випадку моральний закон є об'єктивним, подібно до законів природи, і кваліфікуючим за формою, як це відображено в законах логіки. Він може бути й порушеним, але в такому випадку його порушення обов'язково є злом.

Свобода існує лише як цілісність, а її категоричність ґрунтується на ставленні людини до себе самої. Тому із цього погляду можемо твердити лише про наявність особистісної свободи. Йдеться не тільки про конкретно взятого індивіда, котрий відстоює свою свободу, а про поняття свободи як окремої цілісної ідеї [2, с. 106]. У порівнянні з реальною свободою ідеальна або ж комунікативна свобода історично недосяжна і навпаки, оскільки ніщо й ніхто не може завдати їй втрати, враховуючи навіть той факт, що вона криється в основі боротьби за визволення й виступає своєрідним орієнтиром. Це є свобода, яку не можна забезпечити, як і скасувати за допомогою державних законів.

На думку М. Ріделя, «хто намагається стати вільним – саме ця теза окреслює перехід до нової проблемної сфери, – той уже мусить бути в певному розумінні вільним. Інакше визволення було б процесом, який не має ані мети, ані сенсу» [11, с. 75–76].

Свобода, коли вона складається головним чином із привілеїв, і справді образлива для тих, хто її позбавлений, і споруджує стіну між працею й культурою, зазначає А. Камю. Проте в основі справжньої свободи лежать не привілеї, а передусім борг. «Як тільки кожен з нас починає бачити у волі не стільки привілеї, скільки борг, вона відразу ж береться сплачувати за працю й культуру й приводить в дію силу, яка одна тільки й здатна дієво служити справедливості. Принцип нашої боротьби, секрет нашого опору можна, отже, сформулювати просто: все, що принижує працю, принижує розум і навпаки. Революційна боротьба, вікове прагнення до звільнення можуть бути визначені насамперед як безперервний протест проти обох видів приниження» [8, с. 136–137].

Свобода, на думку Ж. Марітена, спонукає все створене, суще діяти належно, змушує діяти необхідно те, що підпорядковане необхідній детермінації, випадково – те, що підпорядковане випадковій детермінації, вільно – те, дія чого не підпорядкована ніякій детермінації, крім закладеного ним самим. Тут немає жодних труднощів, які могли б зупинити розум, якщо дотримуватися екзистенціальної позиції й знати, що означають трансцендентність і аналогія. Із цього випливає, що в екзистенціальній субординації причин створеній суті належить вся ініціатива, але тільки вторинна відносно блага, і що творча свобода має тут всю повноту первинної ініціативи. У світі немає ні тіні прекрасного, ні сліду дійсного, ні єдиної іскри буття, творцем яких не було б самостійне існування буття. Це тим більше правильно, коли йдеться про те особливе благочинство й вищий розквіт буття, яким є морально благий акт вільної волі» [10, с. 56–57].

Проблема цілісності людини передається через поняття «людське буття». Слово «буття» завжди мало певний буденний відтінок. Але як філософська категорія воно зовсім не означає достовірне існування. Навпаки, буття ховається за «готівкою».

У вітчизняній літературі останнього часу намітилася своєрідна тенденція: багато дослідників розуміють буття як повсякденне існування людини. Пишуть про соціальне, культурне, цивілізаційне буття людини. Реально ж йдеться про те, в яких умовах живе людина, в якому соціальному вимірі вона розглядається.

Однак в історії філософії проблема буття має зовсім інший характер. Тому специфіка цієї теми полягає саме в тому, що «готівкові» обставини життя людини виносяться за дужки, оскільки індивід розглядається в цілком нетипових, критичних ситуаціях. «Буття є свободою людини, найбільшим напруженням всіх її людських сил» [6, с. 104].

Як зазначає В. Губін, «основні категорії буття людини, що визначають його життя, – це насамперед свобода, сенс життя, творчість, любов, щастя, віра, смерть» [5, с. 107].

До відповідальності, на думку М. Гартмана, завжди мають відношення дві інстанції: відповідальна й та, перед якою мчить відповідальність. Друга є моральним принципом, в якому показується всяка цінність, перша – це особистість зі своєю здатністю виконувати чи не виконувати вимогу принципу. Якби особистість як така була підпорядкована принципу як природному закону, то вона була б у його владі й не мала б поряд із ним ніякої автономії. Але якби вона не мала жодного контакту з ним, без ціннісного почуття й без сприйнятливості до вимоги, то тим більше була б гетерономною; вона не мала б нічого, тому й ухвалювала б рішення. Бо у зв'язку із жодною іншою закономірністю вона його не приймає; у владі всякої іншої вона й так перебуває сліпо. В обох випадках вона не мала б відповідальності. Але на ній постійно лежить відповідальність, вона бере її на себе на кожному кроці й несе як щось належне, часто лише здогадуючись про її тяжкість, а нерідко чітко усвідомлюючи й бажаючи нести її навіть там, де цей тягар загрожує придушити її. Це свідчить про особисту автономію в ній, основну ознаку її волі [3, с. 625].

Трактуючи свободу як основний елемент формування особистості й невід'ємну частину впливу її на людське життя, не можна упускати той факт, що й держава в особі правоохоронних органів відіграє не останню роль у формуванні людини, закладає перші основи в людській свідомості про розуміння понять «свобода» й «відповідальність». Тому потрібно сказати, що правоохоронні органи й діяльність, яку вони вчиняють, керуючись законом й іншими нормативно-правовими актами, спрямовані на здобуття миру в державі й підтримки законності, правопорядку, рівності, верховенства права [1, с. 337]. Зауважмо, що сама правоохоронна діяльність делегується низкою особливих ознак: свій вплив вона може здійснювати лише на підставі юридичних заходів, до яких відносять, зокрема, заходи державного примусу, стягнення, обмеження волі тощо. Відтак кожна особа, котра вчинила протиправне діяння, має бути притягнена до відповідальності згідно із чинним законодавством.

Також юридичні заходи, що застосовуються, мають відповідати й регламентувати дії відповідно до законів. Наприклад, що стосується накладення адміністративного стягнення, конкретний орган не вправі призначити більш суворе покарання, ніж це передбачено в законі, кодексі чи іншому нормативно-правовому акті. Ще одна ознака стосується дотримання в законно визначеній процедурі того, що саме мається на увазі: рішення про застосування чи незастосування юридичних заходів впливу приймається в чітко визначеному законом порядку, із дотриманням правил, які не можна порушувати.

У XXI ст. правоохоронна діяльність, яку забезпечують правоохоронні й правозахисні органи, визначається лише правоохоронною функцією держави, а тому – основним способом контролю й впливу держави на людей. З іншого погляду, саме ця діяльність є об'єктивною потребою розвитку й держави, й суспільства, що спрямовується на забезпечення законності, правопорядку й дотримання основних принципів права. Потрібно зауважити, що забезпечення правопорядку може відбуватися лише в правових (законних) межах.

Як відзначає Л. Савюк, «держава створює зобов'язання перед усіма своїми органами, зокрема для посадових осіб, поважати й дотримуватися законних прав і свобод всіх громадян, які проживають на її території. Це дає змогу говорити про правоохоронну діяльність у широкому й вузькому значенні слова. У широкому сенсі – це діяльність усіх державних органів (законодавчої, виконавчої й судової влади), які забезпечують дотримання прав і свобод громадян, їх реалізацію, законність і правопорядок, чим створюють режим законності, реалізацію громадянами їхніх прав, а також можливість відстоювати законні державні інтереси; тим самим державні органи опосередковано беруть участь у правоохоронній діяльності, тобто сприяють охороні права від порушень. Це і є однією з основних ознак діяльності більшості державних органів. Зауважимо, що для них на першому місці стоять державні, культурні, соціальні завдання, для вирішення яких вони й створюються. Більшість правоохоронних функцій виникають поряд зі здійсненням цих основних завдань» [13, с. 15–16]. У вузькому ж сенсі, зазначає Л. Савюк, «правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів, які мають на меті забезпечити законність і правопорядок, які діють тільки для виконання таких завдань, як виявлення, припинення й попередження правопорушень, застосування різних санкцій до правопорушників, зокрема реалізація заходів впливу, а саме – покарання» [13, с. 16].

Отож, підтримання правопорядку й протидія беззаконню в державі покладаються саме на правоохоронну діяльність, що в основі розглядає свободу людини як невід'ємне її право, яке повинні виконувати всі без винятку й розглядати як основний пріоритет.

Серед основних завдань правоохоронної діяльності, а відтак і правоохоронних органів, має бути першочергове відновлення порушеного права особи. Це так звана система правомірних дій, завдяки якій від фізичної або юридичної особи, що завдала збитків чи протиправної шкоди шляхом

примусу, вимагають відшкодувати їх матеріально або відбуттям покарання у вигляді позбавлення чи обмеження свободи.

У нашому законодавстві визначено процедуру відшкодування моральної й матеріальної шкоди, а також закріплено компенсаційні виплати за неправомірні дії компетентних органів. Відзначимо, що діяльність правоохоронних органів є публічною, тобто вони є відкриті для народу, втім, ця норма не завжди відповідає дійсності.

У зв'язку із цим правоохоронний орган, з одного боку, можна визначити як юрисдикційний орган, який уповноважений державою виконувати згідно з установленим законом порядком функції й завдання, які стосуються охорони права, правопорядку, розслідування чи запобігання злочинним правопорушенням, охорони й захисту національної безпеки й підтримання законності й правопорядку. Сьогодні правоохоронна діяльність виступає одним і напрямів державного управління, завдяки якому реалізується потреба в державі щодо організації й підпорядкування. Завдяки адміністративно-правовому регулюванню формують правові принципи функціонування правоохоронних органів. Ба навіть в юридичній науці немає чіткого підходу щодо визначення й розуміння поняття правоохоронної функції, зрештою, й до самої правоохоронної діяльності.

**Висновки.** Нині є реальна потреба в законодавчому закріпленні таких понять, як «правоохоронна діяльність», «правоохоронні органи», «правоохоронна функція», які всі разом формують особливу правоохоронну систему держави, а тому мають не тільки теоретичне, але й практичне значення. Адже відсутність чіткості завжди спричинятиме нечітке розмежування компетенції, завдань і повноважень різних правоохоронних органів і призведе до дублювання функцій, паралізуватиме цілі й діяльність, що матиме наслідком конфронтацію у взаємовідносинах. На наше переконання, правоохоронна діяльність – це особливий вид діяльності, який здійснюється з метою охорони й захисту права й дотримання чітких юридичних заходів. Основою своєї діяльності будь-який правоохоронний орган повинен розглядати цінність людського життя й здоров'я й неухильно дотримуватись «букви й духу закону», як це прописано в Основному Законі держави.

#### Список використаних джерел:

1. Бліхар В.С. Принцип відповідальності у формуванні морально-професійного статусу працівника правоохоронних органів / В. С. Бліхар // Вісник ЛьвівДУВС. Серія: юридична. – № 4. – 2016. – С. 333–341.
2. Бліхар В.С. Принцип відповідальності у морально-професійному утвердженні працівників правоохоронних органів (філософсько-правова рефлексія) / В. С. Бліхар // Філософські та методологічні проблеми права. – № 2. – 2016. – С. 104–111.
3. Гартман Н. Этика / Н. Гартман. – СПб. : Владимир Даль, 2002. – 708 с.
4. Гегель Г. Философская пропедевтика / Г. Гегель ; сост. Общ. ред. А. В. Гулыги // Работы разных лет : в 2 т. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2. – С. 7–209.
5. Губин В. Д. Основы философии : учеб. пособие / В.Д. Губин. – М., 2008. – 288 с.
6. Гуревич П.С. Проблема целостности человека / П.С. Гуревич. – М., 2004. – 178 с.
7. Ильин И.А. Путь духовного обновления / И.А. Ильин // Путь духовного обновления. Работы разных лет. – СПб. : Библиополис, 2006. – С. 9–251.
8. Камю А. Творчество и свобода : статьи, эссе, записные книжки : пер. с фр. / А. Камю. – М. : Радуга, 1990. – 602 с.
9. Кант И. Критика практического разума / И. Кант ; общ. ред. Ю. В. Перова // Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов. – М. : Мысль, 1995. – С. 121–258.
10. Маритен Ж. Избранное: величие и нищета метафизики / Ж. Маритен ; отв. ред. и сост. Р.А. Гальцева ; пер. с фр. В.П. Гайдамака. – М. : РОССПЭН, 2004. – 605 с.
11. Рідель М. Свобода і відповідальність / М. Рідель ; пер. Л. Ситниченко // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – С. 68–83.
12. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо ; пер. с фр. А. Хаютина, В. Алексеева-Попова // Об общественном договоре. Трактаты. – М. : КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. – С. 195–322.
13. Савюк Л.К. Правоохранительные органы : учеб. / Л. К. Савюк. – М. : Юрист, 2004. – 671 с.